

KÜRESEL GIDA GÜVENLİĞİ VE MÜCADELEDE ÖNCELİKLER

Sueda Nur Çokadar

INSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Çokadar, Sueda Nur. “Küresel Gıda Güvenliği ve Mücadelede Öncelikler”, INSAMER, 30.03.2020.

 Analiz

Geçen yıl gıdaya erişimden mahrum kişi sayısı 820 milyon, şiddetli açlık çeken kişi sayısı ise 113 milyon¹ olarak hesaplanmıştır. Buna ilave olarak “açlık riski altında olanlar” kategorisinde 143 milyon insan bulunduğu belirtilmektedir. Bugün dünya üzerinde yaklaşık 7,8 milyar insan yaşadığı düşünüldüğünde, neredeyse her on kişiden en az birinin aç olduğu anlaşılmaktadır. Oysa eldeki tarımsal veriler dünyada 10 milyar insana yetecek kadar yıllık gıda üretildiğini ortaya koymaktadır.²

Üretimdeki artışa rağmen gıda kaynaklı insani krizlerin hâlâ azımsanmayacak boyutlarda olması, bir şeylerin ters gittiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu yönüyle farklı aktörlerin müdahil olduğu yeni küresel sistemde, insani krizlerin de daha karmaşık bir hâl aldığı anlaşılmaktadır.

İnsani kriz; insan yaşamını, sağlığını, ihtiyaçlarını, geçimini tehdit eden durumlar olarak tanımlanabilir. Genellikle yoksulluk,

eşitsizlik ya da temel ihtiyaçlara erişimin kısıtlanması sonucu oluşan bu krizlerin kuşkusuz en önemlisi “gıda krizi” veya daha geniş anlamıyla “gıda güvenliği” konusudur.

Bir kişinin en azından hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyduğu gıdaya ulaşamaması “açlık” olarak adlandırılmaktadır ve bu, gıda ile ilgili en önemli krizdir. Bireyin normal bir büyüme, gelişme, en önemlisi de aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürülebilmesi için günlük 2.000 kaloriyi karşılayan ya da doyacağı kadar tüketmesine yarayacak gıdaya erişiminde riskli bir durum içerisinde olmaması gerekmektedir. Bunun garanti altında olduğu koşullar gıda güvenliğinin bulunduğunu göstermektedir.

Karmaşık siyasi yapıların da tetiklediği gıda krizleri, insan eliyle meydana gelen ekonomik ve siyasi faktörlere bağlı olabileceği gibi doğal afetlerden de kaynaklanabilmektedir. Yaşanan gıda krizi, kırılmalı ve savunmasız toplumların bireylerinin temel ihtiyaçlara erişmesine,

INSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

sağlıklı bir hayat sürmesine, üretmesine engel teşkil etmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca en önemli konulardan biri olan gıda güvenliği meselesinin aslında günümüze özgü bir problem olmadığı herkesin malumudur; ancak bugün gıda krizlerine yol açan sorunlar ve bunlarla mücadele biçimleri geçmişe göre çeşitlenmiş durumdadır. Tarihî kaynaklarda da yazdığı gibi, toplumlar gıdaya veya suya erişimde sorun yaşadıklarında, göç edip yer değiştirerek bu soruna çözüm bulmuştur; ancak günümüz dünyasında göç etmek başka krizlerin kaynağı olmaktadır.

Günümüzde gıda konusunda kırılğan toplumlara yönelik gıda düzenini; “gıda hakkı”, “gıda yardımı” ve “gıda güvenliği” bağlamında üç boyutlu olarak ele almak gerekmektedir

Gıda Hakkı

Öncelikle gıdaya erişimin bir insan hakkı olduğunu ifade etmek gerekir. Gıdaya erişimin engellenmesi, sosyal, siyasi ve ekonomik gerekçelerle de olsa kişinin gıdadan yoksun bırakılıp uzun süren bir krize mahkûm edilmesi büsbütün bir hak ihlalidir. Bu hak; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. Maddesi'nde şöyle teyit edilir:

“Herkes, ailesinin sağlığına, iyiliğine ve mutluluğuna uygun yemek, giysi, barınma, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler de dâhil olmak üzere, yeterli yaşam standardı hakkına sahiptir...”

Sadece bu da değil, son 70 yıldır, Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde yapılan ekonomik, sosyal ve insani haklara ilişkin sözleşmeler ve alınan kararlar bağlamında da gıdaya erişimin bir insan hakkı olduğu farklı ifadelerle teyit edilmiştir. Yazılı metinlerde sıkça yer almış böylesi bir hakkın, gerçek hayatta ne derece sağlandığı tartışılrsa da bu konunun en azından bir insan hakkı olarak tanınmış olması önemli bir referans kaynağıdır.

Gıda hakkı bağlamında, açlıktan en çok etkilenen ve savunmasız kalan grupların

başında çocuklar gelmekte ve çocuk açlığı çok daha kritik bir hak meselesine dönüşmektedir. Bugün dünya genelinde 149 milyon çocuk yetersiz beslenmeden kaynaklı büyüme ve gelişme bozukluğu yaşamakta, 20 milyondan fazla bebek ise, olması gerekenden daha düşük ağırlıkta doğmaktadır.³

Buradan hareketle yaşanacak olası bir gıda krizinin farklı şiddeti ve boyutları göz önüne alındığında, gıda hakkında kaynaklı önlemlerin boyutları da farklılaşacaktır. Açlıkla geçirilen süre ve sürecin sonucu olarak meydana gelen ölüm, bulaşıcı hastalıklar, kıtlığın yaşandığı bölgede hayvan ölümlerinin başlaması, yaşanan açlığın şiddetinin tespitinde ve alınacak önlemlerin belirlenmesinde temel kriterlerdir.

Kaynakların adaletsiz kullanılması, küresel üretim ve tüketim ağlarının neo-liberal politikalarla inşa edilmesi ve sosyal adaletsizlikten kaynaklı yoksulluk gibi “insan eliyle üretilmiş” koşullar, açlığın temel nedenleri arasındadır. Bunların ortaya çıkışı tamamen yerleşik ekonomik ve siyasi düzenle bağlantılı olduğundan, ortadan kaldırılmaları da yeni bir siyasi ve ekonomik düzen kurmaktan geçecektir.

Toplumların geleceğini tehdit eden bu durum; sosyoekonomik bir dengesizlik olarak görüldüğünde geliştirilecek çözüm önerileri olduğu gibi, temel haklardan biri olarak görüldüğünde geliştirilecek çözümler çok daha farklı bir yaklaşımı tetikleyecektir. Zira hak kavramının bizzat kendisi, bünyesinde hukuki sonuçlar doğuran bir süreç olduğundan, devletleri bağlayıcı adımlar atılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu yönüyle açlık krizi üretmeyecek yeni bir düzen inşasında “hak” ve “adil paylaşım” kavramları çok daha hayati bir önem taşıyacaktır. Benzer şekilde, açlığa yol açan siyasi ve ekonomik krizler, çatışma ve savaşlar, israfa ve tüketime dayalı Batılı beslenme tarzının yol açtığı tarımsal sorunlar, iklim değişikliği ve daha nice problem, böylesi bir temel yaklaşım değişikliği ile daha etkili çözülecektir.

74 milyon kişi,
çatışmalardan
etkilenen 21
ülkede akut
gıda güvensizliği
yaşıyor.

29 milyon kişi,
iklimden etkilenen
26 ülkede akut
gıda güvensizliği
yaşıyor.

10 milyon kişi
ekonomik şoklardan
kaynaklı olarak akut
gıda güvensizliği
yaşıyor.

Kaynak: FSIN, 2019 Küresel Açlık İndeks Raporu

Gıda Yardımı

Gıda yardımı, açlığı ortadan kaldırmak için ihtiyaç içindekilere yapılan her türlü kısa, orta ve uzun vadeli yiyecek ve bağlantılı destekleri ifade etmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi, gıda güvensizliğine sebep olan etkenlerin farklı seviyelerde incelenmesi, çözüm noktasında öncelikler sıralaması yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda gıda yardımları, olağan dışı koşullarda ortaya çıkan acil gıda yardımlarından açlıkla mücadele konusunda yapılan orta vadeli yardımlara ve tarımsal desteğe kadar geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır.

Bir ülkenin veya bölgenin açlıkla yüz yüze olduğu durumlarda dahi o toplumun tüm bireyleri aynı sorunu yaşamamaktadır. Aynı toplumun farklı bireylerinden bir kısmı kronik açlık çekerken, bir kısmı da açlıkla hiç yüzleşmeyebilmektedir. Bu sebeple kriz bölgelerinin ve krizi yaşayan alt grupların tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu anlamda gıda güvensizliği; a) bölgesel (*gıda kıtlığı*), b) hane halkı (*gıda yoksulluğu*) ve c) bireysel düzeyde (*gıda yoksunluğu*) olmak üzere, üç ayrı seviyede yaşanmaktadır.

Bu üçlü tasnif içinde bölgesel gıda güvensizliği, “gıda kıtlığı” olarak isimlendirilebilir. Bir ülkenin ürettiği ya da hâlihazırda kullanıma hazır toplam besin maddelerinin rakamsal olarak nüfusuna yetecek seviyede olmaması

durumu, gıda kıtlığıdır. Gıda kıtlığına sebep olarak; toprak ve iklimden kaynaklı fiziksel ve biyolojik etkenler sayılabileceği gibi, sosyokültürel, siyasi ve ekonomik baskılar da sayılabilir.

Bu anlamda, bir ülke ya da bölgede gıda kıtlığına sebep olan başlıca unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Gıda üretiminin nüfus artış hızının gerisinde kalması
- Verimsiz tarım sistemlerinin kullanılması ya da uygulanan politikaların tarımı ve küçük üreticiyi olumsuz etkilemesi

- Gıda konusunda ithalat kapasitesinin düşük, döviz kurunun dalgalı olması
- Gıdanın ulaştırılması için altyapının yetersiz olması
- Üretilen gıda maddelerinin ihraç maddesi olarak kullanılması
- Kuraklık ve sel gibi “doğal” afetler veya savaş gibi “yapay” afetler sonucu, tarım arazilerinin ve nakliye noktalarının kullanılamaz duruma gelmesi

Bölgesel olarak gıda kıtlığına sebep olan krizlerle yeterli mücadelenin yapılmaması, gıda yardımlarına olan ihtiyacı kronikleştirebilmektedir. Örneğin Haiti’de 2010 yılında meydana gelen deprem sonrasında, doğal afetten kaynaklı olarak başlayan gıda krizi, zaman içerisinde dönüşerek uzun süreli bir kıtlığa kapı aralamıştır. Deprem sonrasında geçici bir gıda sıkıntısı olarak başlayan süreç, nüfusunun %65’i tarımla geçimini sağlayan ülkedeki siyasi belirsizlik, enflasyon, altyapı harcamalarının yükü, silahlı grupların ortaya çıkışı, nüfusun şehirlerde yoğunlaşması gibi sebeplerle birleşince, geçen 10 senenin sonunda ülkedeki gıda krizini derinleştirmiş ve kalıcı hâle getirmiştir.⁴

Bunun yanında küresel yardım fonlarına yapılan bağışların yetersizliği de gıda yardımlarının sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

Örneğin Yemen’de devam eden savaş, 29 milyonluk ülke nüfusunun %75’inin⁵ gıda ihtiyacını karşılayamamasına sebep olmuştur. Aden Körfezi civarındaki iktidar mücadelesi sırasında yaşananlar, halka yardım ulaştırılacak kanalların da tehlikeye girmesine sebep olmuş, bu durum Yemen halkını, beslenme ihtiyacını dahi karşılayamadığı ağır bir kıtlığa sürüklemiştir. Savaşın şiddetli geçtiği ülkede, 2018 yılına gelindiğinde 250.000 yetişkin ve henüz 5 yaşını doldurmamış 85.000’den fazla çocuk açlık yüzünden hayatını kaybetmiştir.⁶

Bölgesel gıda güvensizliği durumlarında, acil gıda yardımı aşamasının hemen ardından tarımsal kalkınma ve gıda geliştirme programları uygulanması zorunludur. Bu açıdan bakıldığında, gıda kıtlığı yaşanan bölgede acil önlemler alındıktan sonra, aynı krizin tekrarını önlemek üzere tarımsal kalkınma programları devreye sokulması en yaygın uygulamadır. Nitekim bugün dünyadaki gıda yardımlarının sadece %5’lik bir bölümü acil gıda yardımı olarak yapılırken, kalan büyük bölümü tarımsal destek olarak verilmektedir.

Gıda güvensizliğinin bir diğer boyutunu hane halkı seviyesinde yaşanan “gıda yoksulluğu” oluşturduğu için, yardımların önemli bölümü bu kategoride ele alınmaktadır. Gıda yoksulluğu, bir hanenin ihtiyaç duyduğu yeterli gıdaya ulaşamama durumunu ifade eder ve daha çok gıdanın dağıtımıyla ilgilidir. Bu nedenle hane düzeyinde gıda sıkıntısının sebepleri, yukarıda sıralanan yanlış politikalara bağlı olmayabilir; yani her şeyin yolunda gittiği bir ülkede de hane halkının gıda güvensizliği yaşaması mümkündür. İşsiz kalmak, göç etmek zorunda olmak, sosyal dışlanma veya bir şekilde alım gücünün düşmesi gibi nedenler, hane halkı düzeyinde yaşanan gıda yoksulluğunun tetikleyici unsurları olabilir. Dünya nüfusunun %8,6’sını oluşturan zengin kesim, küresel servetin %85’ini elinde bulundururken, kalan 7 milyar insan, dünyadaki servetin sadece %15’ini paylaşmak zorundadır. Yani hane düzeyinde gıda dağılımında dünyanın %85’i çok küçük bir serveti bölüşmek durumunda kaldığı için,

kırılganlık giderek artmaktadır. Bu yönüyle gıda yardımı konusunda hane halkı, önümüzdeki dönemde daha fazla konuşulacaktır.

Bireysel düzeyde gıda güvensizliği ise “gıda yoksunluğu” olarak nitelendirilmektedir. Bu, bizzat bireysel beslenmeyle bağlantılı bir gıda güvenliği meselesidir ve yukarıdaki ilk iki faktöre (gıda yoksulluğu ve gıda kıtlığı) bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi, aynı zamanda gıda temin edilmiş olduğu hâlde, cinsiyet ve yaşın ihtiyacına göre yeterli beslenme olmaması durumunu da ifade etmektedir. Ayrımcılık, ihtiyaçların doğru tespit edilmemesi ve bir şekilde gıdaya erişimin önlenmesi gibi sebeplere dayanmaktadır. Bu anlamda şu iki grup çok daha kırılgan görünmektedir: kadınlar ve çocuklar.

Kadınlar ve çocuklar açlıkla daha farklı boyutlarda yüzleşmekte ve bu durumdan diğer dezavantajlı gruplardan çok daha fazla etkilenilmektedir. Burada bir gıda maddesini tüketmekten öte, besin değerleri ve sağlıklı beslenme önem arz etmektedir. Çocuk bireylerin yetersiz beslenmesi zayıflık ve gelişim bozukluğu ile sonuçlanırken, hamile bir kadının yetersiz beslenmesi ise daha farklı ve kalıcı sorunlara yol açmaktadır.

Gıda Güvenliği

Yukarıdan itibaren sıralanan unsurlar, sebepleri ve boyutları itibarıyla küresel gıda krizleri hakkında genel bir çerçeve sunmakla birlikte, bugün yaşanan açlığın ardındaki asıl sebep gıda azlığı değil gıdaya erişimin sağlanamamasıdır.⁷ Böyle bir durumda, gıda yoksulluğunu ortadan kaldırmak için her seferinde gıda arzını artırmak çare olmayacaktır. Günümüzde, gıda güvensizliği ekolojik sebeplerden çok siyasi bir sorun olarak görünmektedir. Yazının başında verilen rakamlardan anlaşıldığı gibi, dünyadaki gıda üretimi aslında tüm insanlara yetecek miktarda olduğu hâlde, burada önemli olan gıdaya erişimi engelleyen mekanizmalardır. Bir bölgede doğal nedenlerden kaynaklanan gıda güvensizliğini aşmak uzun vadeli önlemleri ve etkili tarım politikaları uygulanmasını gerektirirken, siyasi nedenlerden kaynaklı

sorunları çözmek çok daha zor olabilmektedir. Bugün Yemen, Suriye, Afganistan gibi ülkelerdeki gıda güvensizliğinin başlıca sebebi, doğal iklim şartları ile ilgili olmaktan ziyade, siyasi nedenlere dayandığından buralardaki sorunun çözümü hiç de kolay değildir.

Gıda güvensizliğine maruz kalmak yani yeterli ve sağlıklı gıdaya erişememek, bireysel anlamda hayati riskler taşırken, toplumsal anlamda üretim potansiyelini baltalamakta, uzun vadeli olarak da ülkenin gücünü yok ederek kırılğan ve dış müdahalelere açık hâle getirmektedir.

Bir ülke veya bölgede gıda güvenliğinin düzeyini anlamada bazı kriterler kullanılabilir:

1. İnsanların tüketimine uygun eldeki gıda miktarı
2. Üretimine devam edilen, ithal ya da ihraç edilen, stoklarda bulunan, insan dışındaki canlıların tüketimine ayrılmış olan gıda maddelerinin miktarı
3. Gıdaların besin değeri
4. Ülke nüfusunun ihtiyacı olan ideal gıda stokunun orta ve uzun vadeli miktarı
5. Gıdaya erişim kanallarının durumu

Kaynakların doğru tespit edilmesi, bireylere ulaşımının sağlanması, varsa kronik açlık çekilen insani kriz içerisindeki bölgelerin acil şekilde desteklenmesi, kontrolsüz göçlerle sorun yaşanmayan bölgelerin de riske atılmaması gibi birçok önlem, gıda güvenliği açısından önem taşımaktadır.

Bugün, Sahra altı Afrika'da nüfusun %20'si, Latin Amerika ve Karayipler'de %7'si, Güney Asya'da %15'i, Asya'nın kuzeyinde %12'si yetersiz beslenmektedir⁸ ve açlık, dünyamızda

hâlen artış gösteren bir olgudur. Bu bölgelerin hemen hiçbirinde açlığın doğrudan sebebi gıda azlığı değildir. Bu yönüyle gıda güvenliğini sağlamak, açlığın giderilmesinden daha fazlasını ifade etmektedir. Bununla beraber, küresel açlığın ortadan kaldırılması için 22,5 milyar dolara ihtiyaç duyulmasına rağmen 2018 yılında BM Gıda Yardım Fonu'na aktarılan paranın 1,3 milyar dolarda kalması, ülkelerin acil krizlere dahi duyarlı davranmadığını göstermektedir.

Gıda kıtlığından kaynaklanan açlık en görünür olanıdır ve gıda yardım paketleriyle kısa sürede akut, ölümcül durumdan kurtulmak mümkündür. Bu tür yardımlar yapan birçok organizasyon bulunmaktadır; ancak asıl sorun, orta ve uzun vadeli planlarla insanların onurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdürmelerine yardım edecek bir ortamın oluşturulmasından geri durulmasıdır.

Bu sebeple gıda yardımı paketleri hazırlamanın ötesinde, gıda güvenliğinin sağlanması için küresel bir kararlılık içinde olunması kaçınılmazdır. Bu işin bir yanında mağduriyet yaşayan toplumlar varsa öbür yanında da dünya kaynaklarının büyük bölümünü kendisi için kullanan Batılı toplumlar bulunmaktadır. Küresel gıda güvensizliğinin önemli bir nedeni, bu adil olmayan paylaşım düzeni ile bağlantılıdır.

Şimdilik küresel kararlılık noktasında yeterli bir seviyenin yakalanamamış olması, ülkelerin tekil düzeyde bölgesel ve ikili iş birlikleri önünde bir engel oluşturmamaktadır. Bu açıdan, uluslararası sistemin mevcut gidişatı göz önüne alındığında, gıda konusunda bölgesel bloklaşma, iş birliği ve dayanışma imkânları aranabilir. Gıda güvenliğinin diğer iki boyutunu oluşturan aile ve bireysel düzeydeki yoksulluklar için de ülkelerin kendi sosyal adalet ilkelerini hayata geçirmesi kaçınılmazdır.

Sonnotlar

- ¹ Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü verilerinden alınmıştır.
- ² Eric Holt-Giménez, Annie Shattuck, Miguel Altieri, Hans Herren & Steve Gliessman, “We Already Grow Enough Food for 10 Billion People ... and Still Can't End Hunger”, *Journal of Sustainable Agriculture*, (2012). 36:6, 595-598.
- ³ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019*, “Safeguarding against economic slowdowns and downturns”, Rome, FAO, 2019.
- ⁴ Jessica Obert, “Hunger in Haiti: Ten years after catastrophe struck, a new crisis looms”, The New Humanitarian, <http://www.thenewhumanitarian.org/news-feature/2020/1/13/Haiti-insecurity-famine-malnutrition-health-aid-displacement-protests> (08.02.2020).
- ⁵ Riad Domazeti, *Yemen Raporu: Çöken Devletin Enkazında Barışı Arayan Bir Halk*, Araştırma 84, İNSAMER, Ekim 2018.
- ⁶ “More than 80,000 Yemeni children may have died from hunger, aid group says”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security/more-than-80000-yemeni-children-may-have-died-from-hunger-aid-group-says-idUSKCN1NQ1B6> (20.02.2020).
- ⁷ Laurie DeRose, Ellen Messer, and Sara Millman, “Who's Hungry? And How Do We Know?: Food shortage, poverty, and deprivation”, United Nations University Press, 1998, s. 4.
- ⁸ *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019*, “Safeguarding against economic slowdowns and downturns”.